

УДК 811.161.2'2822

ВИЯВИ КОГЕЗІЇ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ПРО ЧУДА

Ірина РОМАНИНА

*Інститут українознавства НАН України імені Івана Крип'якевича,
відділ української мови,
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
тел.: +380 (32) 2707014*

Розглянуто одну з центральних текстових категорій – когезію. Окреслено основні підходи щодо її дослідження та типології. Зроблено спробу проаналізувати вияви зв'язності у діалектних текстах. Матеріалом для дослідження стали тексти про чуда з Наддністрянщини.

Ключові слова: діалектний текст, текстова категорія, когезія, зв'язність.

Останнім часом активізувалися діалектологічні дослідження, об'єктом і джерелом аналізу яких є діалектний текст (ДТ). Діалектні тексти знайшли своє місце у збірниках, тематичних підбірках, які репрезентують діалектне мовлення українців різних етнічних груп [1–3, 5, 7, 11, 12, 16 та ін.]. Однак ДТ може бути не тільки джерелом дослідження усіх мовних рівнів, йому притаманні особливі ознаки, які відрізняють його від інших типів текстів (фольклорних, художніх, наукових, публіцистичних), адже він «репрезентує реальне буття мови, склад, функції мовних одиниць, динаміку їх форми і змісту; це реальність мови, не затиснена і не трансформована вузькими берегами нормативних приписів і обмежень» [8, с. 16]. Поза увагою мовознавців залишалася структурно-семантична специфіка тексту, його типологія.

Текстові як системній одиниці характерний комплекс специфічних ознак, які називають «структурно-семантичними властивостями» [9, с. 414], «властивостями тексту» [17, с. 54] «текстовими категоріями» [6, 10, 13, с. 9], «конструктивними ознаками» [4, с. 30] чи, як прийнято у західному мовознавстві, «параметрами текстуальності» [18].

Одна з основних текстових категорій – когезія (від англ. *cohesion* ‘зв’язок’, ‘зчеплення’) дає змогу з’ясувати засоби зв’язності в тексті, збагнути текст у цілості, зрозуміти принципи поєднання його частин.

Мета нашої роботи – проаналізувати вияви когезії в діалектних текстах про чуда з Наддністрянщини.

До проблеми зв’язності тексту звернулись у 70-х роках у руслі структурно-граматичного напрямку в мовознавстві. До наукового обігу термін *когезія* запровадили М. Гелідей і Р. Гасан, визначивши його як «властиве текстові семантичне поняття. Коли розуміння одного компонента в дискурсі залежить від іншого, саме когезія дає змогу декодувати, зрозуміти його» [19, с. 4–5].

Кількома роками пізніше Р. Богранд і В. Дреслер, аналізуючи текст як комунікативне явище, виділили сім критеріїв текстуальності, серед яких основними назвали когезію (зв’язність) та когерентність (цілісність) [18].

За визначенням І. Гальперіна, когезія – це особливий вид зв’язку, що забезпечує єдність та «континуум, тобто логічну послідовність (часову і/або просторову), взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій» [6, с. 74].

Когезія як текстова категорія співвідноситься з зв'язністю. Деякі дослідники, зокрема І. Кочан, розглядають когезію як «тип і засіб зв'язності» [10, с. 35]. І. Ковалик вивчав зв'язність у двох аспектах: як властивість тексту, що, по-перше, «відображає, передає або створює наявність спільного в двох або більше фактах, явищах» та, по-друге, «відображає в процесі мовлення факти, явища як завершене у смислово-му відношенні ціле» [9, с. 412]. При цьому, якщо перше означення пояснює власне зв'язність, то друге, очевидно, стосується іншої текстової категорії – цілісності. За типом зв'язку мовознавець виділяє зв'язність радіальну, «коли окремі частини тексту приєднуються «пучковидно» з темою усього тексту», і лінійну, «коли окремі частини зв'язані безпосередньо, залежать одна від одної» [9, с. 412].

Дослідники окреслюють кілька видів когезії. У монографії І. Гальперіна йдеться про формально-граматичну (сполучники, дейктичні компоненти), лексичну (повтори слів), стилістичну (послідовне повторення стилістичних особливостей у структурах надфразних єдностей та абзаців), образну (опис за допомогою низки метафор), ритмічну (організація ритміко-фонетичного аспекту твору), асоціативну (приховані, підтекстові зв'язки) та композиційно-структурну (вставки, відступи переривають послідовність викладу й логічну організацію повідомлення) когезію [6, с. 74–85]. Н. Валгіна виділяє локальну зв'язність, яку визначають міжфразові синтаксичні зв'язки (займенники, вищо-часові форми дієслів, лексичні повтори, сполучники) і глобальну, що забезпечує змістову цілісність (ключові слова). Дослідниця зауважує, що ця категорія «виявляється через зовнішні структурні показники, через формальну залежність компонентів тексту» [4, с. 30]. О. Селіванова визначає граматичну (формальні показники узгодження роду, числа, часу, синтаксичних позицій, займенників), семантичну (виражена в семній ітеративності поєднаних слів), асоціативну (використовується при метафорі), конотативну (опирається на оцінку та емотивність інформаційного простору тексту), структурну (корелюється з композицією в художньому тексті), референційну (співвіднесення змісту тексту з інформацією про світ, буттям) та прагматичну (налаштування адресанта, адресата на певний комунікативний реєстр, що опосередковує спільний результат комунікації) типи зв'язності [15, с. 214–222].

Лінійну та вертикальну зв'язність виділяє І. Кочан. Перша заснована на лексичному і граматичному зв'язку, друга полягає в тому, що «окремі частини тексту пов'язані пучкоподібно – через тему, заголовок, власні назви та ін.» [10, с. 34]. Натомість Н. Руснак розглядає зв'язність як системну текстову категорію, визначену семіотичним характером ДТ, і зазначає, що текстові притаманні два типи зв'язності: лексична та логіко-граматична [13, с. 10, 15].

У діалектних текстах реалізуються переважно такі види когезії, як формально-граматична, лексична, асоціативна, образна, стилістична та композиційно-структурна.

Засобами формально-граматичної когезії в діалектних текстах є частини мови, які забезпечують зв'язок між висловленнями і частинами тексту або між самостійними висловленнями через зв'язок деяких членів речення (особові і вказівні займенники, ступені порівняння прикметників): *мама* ¹потим ме'не ўсе/ ста'ваі ста'ваі й'дем на сх'іт ¹сон'ц'і/ ¹сонце схо'дило' то' во'ни [мама] ¹вели ме'не до' ¹тойі кир'ниц'і (село Унів Перемишлянського району); *Мат'ір* ¹Божа й'шла/ і во'на [Матір Божа] ¹на С'в'іт'ій го'р'і ¹с'іла на гу'р'і/ спочи'вати і захо'т'іло'с'а *й'й* [Матері Божій] ¹во'ди/ і *ту* [на Святій горі] ¹пой'вило'с'а/ ну й'ак дже'ре'ло/ во'да/ та// то' то ше так ку'лис'

мо^вїї бат^нки го^во^рили// а^н потим йак^н йа^н вже^н була^н/ ну^н йа^н зна^нйу^н с^к'іл^н'ки^н рок[']їу^н/ чи то^н п[']рава^н чи^н ни^н п[']рава^н/ жи^н з Гава[']речини^н д[']іти^н п[']асли^н там [на Святій горі] ку[']рови/ і бачили/ жи^н там [на Святій горі] на^н д[']ерев[']і по[']йа[']вилас['] і та[']к[']е['] ніби/ і[']ас[']н іст['] і['] Мат['] ір['] Божа (село Білий Камінь Золочівського району).

Сполучники у ДТ є не лише граматичними, а й логічними виявами зв'язності, бо виражають відношення залежності, поєднання подій, альтернативності, збігів. Вони не позбавлені своїх системних якостей, а виконують і текстотворчу функцію [6, с. 79]. Текстовий континуум також реалізують часові форми дієслів та прислівники часу: *і в'їт того часу*/ л[']уди зач[']ели['] ўже['] виздорюл[']ати; *і ўже зачали там* л[']уди б[']іл[']ше хо[']д[']ити/ і та[']ких х[']ворих т[']аш[']ких вуз[']или ту[']да/ напу[']вали (село Білий Камінь Золочівського району). Такі частини висловлень у структурі ДТ – *так було за Со[']їузу; то було на Куба[']чиху три[']наїц[']ітого['] вересн[']а зноў; на Другої Пр[']ечистої* – є часовими параметрами повідомлень, які підтверджують достовірність подій.

Лексичними засобами когезії є повтори слів, а також синоніми й антоніми. Через лексичний повтор реалізуються такі підтипи лексичної когезії, як дистантна та контактна (суміжна) [6, с. 76]. Контактна когезія зумовлює повтор у попередньому і наступному висловленні або в надфразній єдності, дистантну – характеризує розташування повторюваних елементів на певній відстані (наприклад, у першій і останній підтемі).

У наддністрянській говірці село Білий Камінь Золочівського району ми записали текст про появу цілющого джерела, яке, за переказами старожилів, утворилося на місці, де Матір Божа сіла відпочити. Висловлення *Мат['] ір['] Божа йшла п[']їш[']ком* фіксуємо на початку кожної підтеми, воно є тим гачком-зчепленням, навколо якого формуються наступні висловлення: *і так йак во[']на йшла['] по[']лем/ [...] то['] так там зир[']но там/ чи тра[']ва/ чи шо в[']їдр[']їзн['] алас['] і з[']найте/ ку[']да во[']на йшла/ так во[']но було так зе[']лено та[']к[']е/ ну/ зе[']лен[']їше [...] а ў[']л[']їс[']ї/ [...] ту та[']кі буў йак вам ка[']зати/ ка[']зали ва[']лок/ а то та[']кі р[']їу/ найте р[']ївєц.*

Прикладом використання лексичних повторів є текст про те, як дуже хвору, немічну дитину вилікували, «оживили» в чудотворному джерелі: *а л[']уди приїшли та[']кош за тоў л[']їчебноў['] водоў і то[']ди дуже['] си сва[']рили з['] мамоў с[']ц[']откоў/ чо[']го ўмерлу д[']итину зап[']хали ў[']воду/ ми приїшли за['] водоў шо[']б л[']їчити а ви ўмерлу д[']итину ви шо со[']б[']ї не['] мо[']гли ўдома по[']мити д[']итини?* (село Середкевичі Яворівського району). Таке нагромадження висловлювань *л[']їчебноў['] водоў, водоў шо[']б л[']їчити, ўмерла д[']итина*, на нашу думку, використано зі стилістичною метою, щоб посилити експресивність тексту, зокрема його закінчення – *і йа['] с[']тала хо[']д[']ити*.

Цей тип зв'язку використано також у тексті-описі сцени допиту о. Романа Лиска, записаному в селі Жуличі Золочівського р-ну. Повторення висловлень *ни мо[']гли йїго доп[']итати* та *во[']ни за[']гикувалис[']ї*, які фіксуємо по 5 разів, наголошують на святості отця та силі молитви, про яку йдеться у першій частині тексту: *ни мо[']гли йїго доп[']итати т[']ї шл[']еч:ї/ бо['] ў т[']її к[']їмнат[']ї де в[']ін с[']їд[']їу/ в[']ін про[']сїу['] ўс[']їх/ ўс[']ї кл[']акали і ўс[']ї мо[']лили/ і во[']ни то[']ди не['] мо[']гли на[']в[']їт['] не['] то йїго но тих шо з ним с[']їд[']їли/ ни мо[']гли доп[']итати т[']ї шл[']еч:ї/ за[']гикувалис[']ї/ во[']ни за[']гикувалис[']ї [...] на['] Лонску в[']ін с[']їд[']їу ў п[']алат[']ї те са[']ме/ ни мо[']гли йїго доп[']итати/ [...] там ўже в[']ін о[']к[']ремо да[']ли йїму п[']алату/ биз н[']їкого/ і ни мо[']гли йїго доп[']итати/ то[']ди йїден [...] йа[']кїс['] с[']таршїй йа[']кїс['] ма[']їор/ чи ше с[']таршїй/ ка[']же['] йак ви не['] до[']п[']росите*

то^о йа до^опро|шу/ і ўз'аў іі'го до^о себе/ іі'го за'чаў до^опитувати і ў'дариў іі'го/ і той сам за'чаў с'і за'зичувати.

Лексичні повтори у ДТ здебільшого є тотожними, як у наведених вище прикладах, проте вони можуть бути виражені також різними лексемами, зберігаючи спільне семантичне наповнення. Такі лексичні повтори «врізноманітнюють виклад інформації, акцентують найважливіший квант інформації» [13, с. 10]. Текст про чудесне одужання незрячої жінки містить такий фрагмент: йа 'потим виши'вала ўс'о – йа о'кул'ар'іў не^о 'ношу і о чи'тайу с к'ниже^очки – йа 'кажу 'виджу (село Унів Перемишлянського району), де висловлення виши'вала ўс'о – о'кул'ар'іў не^о 'ношу – чи'тайу с к'ниже^очки доповнюють фразу йа 'виджу.

У ДТ виявляємо і гіперо-гіпонімічні синоніми: б'і'да – хуроба – хул'ера, наприклад: йе та'ка хуроба/ хул'ера – ни^е 'було^о ўже 'тойі б'і'ди (сmt. Бібрка Перемишлянського району).

Нанизування означень у висловленнях сприяють максимальному смислово-му й оцінному наповненню текстів, надають їм емоційного звучання: старен'ку о'б'шургану по'дерту плашч'іў'ниц'у [] ту плашч'іў'ниц'у стародавн'у шо іі'її не^о з'нати 'к'іл'ко^о л'іт ўже/ то с старих це'р'коў (село Жуличі Золочівського району).

У проаналізованих текстах ми зафіксували також форми когезії, притаманні здебільшого художнім творам, – асоціативну та образну.

Виявом асоціативної когезії є ремінісценція фольклорної пісні в тексті про князя Лагодовського, записаному в селі Уневі Перемишлянського району: за Уневом ў'л'іс'і та і ше ў 'чист'ім 'зайу/ с'тойіт 'храм Цар'иц'і до^о л'юдск'огу 'райу/ а ў т'ім х'рам'і Чудот'ворна 'Мати 'б'ідному на'роду да'їе благо'дати. Вербальним маркером до неї є висловлення то ше йе 'п'іс'н'. Цей фольклорний текст – радше інтертекст у цьому ДТ – той пресупозитив, без якого неможливе розуміння і прочитання подальшого тексту. Н. Руснак зауважує, що «асоціативний принцип приєднання відповідає послідовності понять, які виникають у свідомості і є однією з характерних особливостей діалектного мовлення» [14, с. 45]. Така зв'язність виражена у ДТ послідовними відношеннями: в'ін шу'каў дже^оре'ло у л'іс'і і зйа'вилас'а іі'л'му 'Мат'інка 'Божя і ка'зала шоп то в'ін по'буду'ваў ту 'церкву (село Унів Перемишлянського району); цільовими: а во'ни то ро'з'вал'ували за'кидали/ за'кидали кам'ін'ами ту 'воду аби 'л'уди ни йшли (село Білий Камінь Золочівського району); причинними: чи то п'рава чи ни п'рава / жи з Гавар'ечини 'д'іти 'насли там ку'рови/ і 'бачили/ жи там на 'дерев'і по'я'вилас'і та'к'е ніби/ 'їас'н'іст'і 'Мат'ір 'Божя// бо 'нав'іт 'були о'бра'зи нама'л'ован'і (село Білий Камінь Золочівського району) та ін.

Образна когезія – це втілення абстрактного поняття в конкретних предметах, такий вид зв'язку, який інтегрує весь текст та може поєднувати паралельні повідомлення [6, с. 80–81]. Образ Плащаниці (плашч'іў'ниц'у стародавн'у шо іі'її не^о з'нати 'к'іл'ко^о л'іт ўже) як втілення Святині (то ж йе страш'не/ то йе св'а'тин'а) організовує ДТ про кару; він фіксує причинно-наслідкові зв'язки між частинами тексту. Розглянуті вище образна та асоціативна когезії тісно переплетені між собою та передбачають одна одну.

Вставні висловлення, так звані «авторські відступи», які є характерними для діалектних текстів, трактуємо, за І. Гальперінім, як композиційно-структурний вияв когезії [6, с. 82]. У ДТ вони можуть слугувати другим планом, а часом і мікротекстом –

«текстом у тексті»: *і тої ка'толиць'кої кс'ондз тої 'Мит'іу/ в'ін ше дес' жи'їе/ був ў нас/ в'ін 'вийіхаў дес' / іа ўсе 'хочу з ним с'і з'дибати бо' іа жи'їу 'коло' к'с'ондза. У деяких випадках такі вставні повідомлення є несуттєвими для розкриття теми: *ну і буў Гмитер з двац'іт другога 'року/ во'на 'була з двац'і'ато'го/ та во'на ўже 'була 'б'іл'ша бо' іа з двац'і'т тр'етого а во'на з двац'і'ато'го* (село Середкевичі Яворівського району); а інколи доповнюють її: *але" ми там 'насли ку'рови то' ми там 'воду напу'вали/ ми п'іш'ли по'молили то' та'ка була п'е'чера ка'м'ін'а* (село Білий Камінь Золочівського району).*

Стилістичні форми когезії реалізуються через прийом паралелізму – у ДТ виявлено однакові структури в зачинах надфразних єдностей: *то так ў'дома гуво'рили мо'її бат'ки – то' то ше так ку'лис' мо'її бат'ки го'во'рили; о і то та'к'е 'було – то так ко'лис' 'було'* (село Білий Камінь Золочівського району).

Отже, найпоширенішими в аналізованих ДТ є граматичний (використання займенників, прислівників, сполучників) та лексичний (повтори, вживання синонімів) вияви когезії; зафіксовано асоціативну, образну, композиційно-структурну та стилістичну когезію. Важливо, що ДТ притаманна зв'язність, яку забезпечують і формальні засоби та смислові. Саме лексична, асоціативна та стилістична форми когезії виявляють творчий потенціал діалектних текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя [Тексти] / Г. Аркушин. – Луцьк, 2007. – 536 с.
2. Бідношия Ю. І. Говірки Бориспільщини : Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови / Ю. І. Бідношия, Л. В. Дика. – К., 2008. – 480 с.
3. Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / [упор. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська]. – Чернівці, 2006. – 383 с.
4. Валгина Н. Теорія тексту / Н. Валгина. – М., 2003. – 280 с.
5. Говірки Чорнобильської зони : тексти / [упоряд. П. Ю. Гриценкота інші]. – К., 1996. – 358 с.
6. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
7. Грицак М. Скарби гуцульського говору : росішка (вівчарство у текстах) / М. Грицак. – Львів, 2008. – 320 с.
8. Гриценко П. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії // Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. – С. 1–16.
9. Ковалик І. І. Питання українського і слов'янського мовознавства. – Ч. II. / [І. І. Ковалик]; упор. З. Терлак. – Львів; Івано-Франківськ, 2008. – 496 с.
10. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту / І. Кочан. – К., 2008. – 423 с.
11. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села / М. Лесюк. – Івано-Франківськ, 2008. – 328 с.
12. Павлюк М. Українські говори Румунії. Діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. – 782 с.
13. Руснак Н. Діалектний текст : лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук / Н. Руснак. – К., 2011. – 36 с.

14. Руснак Н. Діалектний текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / Н. Руснак // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць : Слов'янська філологія. – Чернівці, 2003. – Вип. 170–171. – С. 42–47.
15. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. А. Селиванова. – К., 2002. – 336 с.
16. Українські говірки південно-західного наріччя : Тексти / упоряд. Н. М. Глібчук. – Львів, 2005. – 238 с.
17. Щирова И. А. Многомерность текста : понимание и интерпретация : учебное пособие / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб., 2007. – 472 с.
18. de Beaugrande R. An Introduction to Text Linguistics / R. de Beaugrande, W. Dressler. – London : Longman, 1981. – 270 p.
19. Halliday M. Cohesion in English / M. Halliday, R. Hasan. – London : Longman, 1976. – 193 p.

Стаття надійшла до редколегії 29.01.2011

Прийнята до друку 12.02.2011

THE DISPLAYS OF COHESION IN DIALECTAL TEXTS ABOUT MIRACLES

Iryna ROMANYNA

*I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies,
Department of Ukrainian Language,
4, Kozelnytska Str., 79026 Lviv, Ukraine,
tel. +380 (32) 2707014*

In this paper the role of dialectal text in language researches is discussed. Special attention is given to the text-centered notion of cohesion. Grammatical, lexical, associative, figurative, stylistic and structural displays of cohesion are analyzed.

Key words: dialectal text, standards of textuality, cohesion.

ПРОЯВЛЕНИЯ КОГЕЗИИ В ДИАЛЕКТНЫХ ТЕКСТАХ О ЧУДЕСАХ

Ирина РОМАНЫНА

*Институт украиноведства НАН Украины имени Ивана Крип'якевича,
отдел украинского языка,
ул. Козельницкая, 4, 79026, Львов, Украина
тел. +380 (32) 2707014*

В статье обобщено основные подходы к изучению категории связности в современном языкознании, определен круг проблем, которые касаются исследования диалектных текстов.

Ключевые слова: диалектный текст, когезия, связность, текстовая категория.